

of the competency-based approach, and the need to prepare learners capable of independent cognitive and research activities.

The study analyzes scientific approaches to defining the essence of the concept of research competence and reveals its integrative nature and structural components, including motivational-value, cognitive, activity-based, information and communication, and reflective components. It is substantiated that the formation of research competence is a gradual process carried out throughout the learner's educational trajectory and requires coherence of educational content and learning outcomes at different levels of education.

Special attention is paid to the analysis of the principle of continuity as a pedagogical condition for ensuring the consistent development of research skills from general secondary to vocational and higher education. The article highlights the features of content-related and methodological continuity in the formation of research competencies and outlines the role of innovative educational technologies, project-based activities, tutoring support, scientific clubs, and student self-governance in fostering learners' research activity.

The article summarizes theoretical findings and formulates practical recommendations aimed at ensuring continuity between school and vocational education in the process of forming learners' research competencies.

Key words: competence, research activity, student self-government, professional training, vocational education, higher education, competencies, innovative technologies, institution of higher education, pedagogy of the new school, tutoring, pedagogy of vocational education.

Дата надходження статті: 29.10.2025 р.

Прийнято до публікації: 07.11.2025 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Кленар М. В.

УДК 373.5.016:91

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi60.677>

Філончук З. В.*,

orcid.org/0009-0002-0873-110X

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ЗАСОБАМИ ІНТЕГРАЦІЇ З МИСТЕЦТВОМ

У статті досліджено проблему формування культурної компетентності учнів як одного з визначальних складників сучасної географічної освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа». Актуальність розвідки зумовлена потребою подолання когнітивного розриву між засвоєнням суто фактологічних географічних даних та розумінням їхнього глибокого соціокультурного змісту. Автором теоретично обґрунтовано та практично апробовано методика міждисциплінарної інтеграції шкільної географії з образотворчим та музичним мистецтвом.

Центральну увагу приділено авторському методичному прийому «Історія однієї картини», який трансформує художнє полотно з ілюстративного додатка на повноцінне джерело наукової інформації. У роботі представлено покроковий алгоритм аналізу творів живопису, що включає культурно-історичне сприйняття, географічну ідентифікацію об'єкта, природничий та соціально-економічний аналіз ландшафту.

На прикладі шедевра Архіпа Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі» продемонстровано можливості візуалізації гідрологічних особливостей та формування ментального образу рідного краю. Особливий акцент зроблено на патріотичному вихованні та формуванні громадянської ідентичності через аналіз картини Альбера Беттаньє «Урок географії» («Чорна пляма»). Автор

*© Філончук З. В.

проводить концептуальні паралелі між історичним досвідом Франції та сучасними випробуваннями України щодо збереження територіальної цілісності та вивчення географії тимчасово окупованих територій як невід'ємної частини національного простору.

Додатково висвітлено потенціал аудіальної інтеграції через прийом «Аудіальний ландшафт регіону» на прикладі карти «музичних» штатів США, де музичні жанри (джаз, кантрі) аналізуються як наслідок взаємодії людини з конкретним географічним середовищем.

У висновках підсумовано, що запропоновані інтегративні технології сприяють розвитку візуальної грамотності, критичного мислення та емоційного інтелекту учнів, перетворюючи географію на дієвий інструмент самоідентифікації особистості у глобальному культурному просторі та засіб виховання свідомого громадянина.

Ключові слова: культурна компетентність, шкільна географія, міжпредметна інтеграція, мистецтво в освіті, національна ідентичність, методичний прийом, візуальна грамотність, художньо-географічний образ.

Постановлення проблеми. Сучасний етап розвитку української освіти характеризується переходом від знанневої парадигми до компетентнісного підходу, що зафіксовано в концепції «Нова українська школа», Законі України «Про освіту», Державному стандарті базової середньої освіти та інших нормативних документах. У цьому контексті формування культурної компетентності стає одним із пріоритетних завдань, оскільки вона передбачає не лише обізнаність учнів у сфері мистецтва, а й глибоке розуміння культурного розмаїття світу, повагу до національної спадщини та здатність до самовираження засобами культури.

Географія як інтегративна наука має унікальний потенціал для реалізації цього завдання. Вона вивчає не просто територіальні комплекси, а культурні ландшафти, де природні умови та творча діяльність людини перебувають у нерозривній єдності. Проте в реальній шкільній практиці часто спостерігається певний когнітивний розрив: учні сприймають географічні об'єкти як сукупність цифр і фактів, не усвідомлюючи їхнього культурного та духовного значення. Саме тому актуальним є розроблення методик, що дозволяють інтегрувати географічні знання з мистецтвом.

Аналіз досліджень. Питання міжпредметної інтеграції та формування ключових компетентностей на уроках географії перебувають у центрі уваги багатьох науковців. Зокрема, педагогічна значущість мистецтва як способу відображення дійсності ґрунтовно проаналізована у працях Т. Борисової [3]. Дослідженню місця живопису в шкільному курсі географії та розробленню моделей його системного застосування присвячено праці О. Байтерякова [2]. Питання впливу географічних відкриттів на світову культуру висвітлювали О. Байтеряков і Н. Байтерякова [1].

Попри наявність ґрунтовних напрацювань, потребує додаткового дослідження систематизація інтегративних прийомів, що дозволяють використовувати мистецтво не лише як ілюстративний матеріал, а як повноцінне джерело географічної інформації та інструмент формування національної ідентичності в умовах сучасних випробувань.

Метою статті є обґрунтування та систематизація методики формування культурної компетентності учнів на уроках географії через інтеграцію навчального матеріалу з образотворчим і музичним мистецтвом, а також розкриття потенціалу цієї інтеграції для виховання громадянської свідомості.

Викладення основного матеріалу. Формування культурної компетентності як ключової передбачає наявність стійкого інтересу до опанування культурних і мистецьких здобутків України та світу, шанобливого ставлення до культурних традицій українців, представників корінних народів і національних меншин, інших держав і народів; здатність розуміти і цінувати творчі способи вираження та передавання ідей у різних культурах через різні види мистецтва та інші культурні форми; прагнення до розвитку і вираження власних ідей, почуттів засобами культури й мистецтва [4].

Компетентнісний потенціал природничої освітньої галузі є тим орієнтиром, що дозволяє визначити основні завдання, на вирішення яких має бути спрямований освітній процес задля формування культурної компетентності в учнів, зокрема і на уроках географії:

- формування уміння застосовувати досягнення природничих наук і технологій, технічних засобів для втілення мистецьких ідей;

- пояснення природничо-наукового підґрунтя різних видів мистецтва;
- усвідомлення значення природничих наук і техніки в розвитку культури;
- шанування науки як складника світової культури.

Формування культурної компетентності у процесі вивчення географії вимагає відходу від репродуктивних методів навчання на користь інтегративних технологій. Мистецтво в цьому контексті розглядається не як декоративний елемент уроку, а як специфічна мова, що кодує географічну та соціокультурну інформацію.

Натомість формування культурної компетентності в процесі вивчення шкільного курсу географії потребує пошуку нових підходів до інтеграції змісту навчального матеріалу з певними видами мистецтва, адже художньо-географічний образ країни, ландшафту, певного географічного об'єкта – необхідний компонент навчання географії. Він створюється через безпосереднє сприйняття об'єктів та явищ на основі художньої та науково-популярної літератури, творів живопису, що відіграє значну роль у формуванні світогляду учнів [5].

Можливі варіанти інтеграції змісту шкільної географії з певними видами мистецтва.

1. Інтеграція з образотворчим мистецтвом: аналіз творів живопису, скульптури, архітектури як джерела географічної інформації (методичний прийом «Історія однієї картини»).

2. Інтеграція з музичним мистецтвом: віртуальні музичні мандрівки, аналіз музичних творів, пов'язаних з певними регіонами/культурами.

3. Інтеграція з історією та культурою: як приклад, вивчення впливу географічних відкриттів на культуру.

Автором розроблено та апробовано методику комплексного аналізу творів живопису, яка дозволяє учням «розшифровувати» ландшафт. Важливим є добір картин, де природні умови постають детермінантою композиції [5].

Головним завданням учителя в роботі з картиною є спрямування зусиль учнів на сприйняття і розуміння основного змісту картини, який важливо пов'язати з матеріалом уроку. Учитель має навчити учнів бачити на картинах те, що істотне й важливе саме для географії, правильно розуміти ті явища та процеси, які на ній зображені.

Вирішенню завдань формування культурної компетентності учнів на уроках географії сприяє використання інтегративних технологій, які дозволяють розширити й зробити більш яскравішими географічні уявлення та образи, що формуються. В епоху кліпового мислення аналіз картин навчає учнів глибокого, вдумливого читання візуальних образів.

Наприклад, використання методичного прийому «Історія однієї картини» допомагає вчителю географії створити уявлення про певне географічне середовище чи об'єкт, показати більш глибоко та емоційно типові ландшафти окремих районів світу. Особливої уваги географів заслуговують ті художники, поштовхом у творчості яких стали географічні дослідження та наукові відкриття; які ставали учасниками дослідницьких експедицій та своєю творчістю сприяли справі пізнання природи [6].

Розглядаємо прийом «Історія однієї картини» як інструмент міжпредметної інтеграції, який перетворює твір мистецтва з простої ілюстрації на повноцінне джерело географічної інформації. Мета прийому – створення емоційно-насичених географічних образів, формування навичок географічного аналізу мистецьких творів. Для його

реалізації потрібно чітко описати алгоритм дій учителя та учнів, приклади завдань, очікувані результати (компетенції, що формуються).

Пропонуємо алгоритм аналізу картини, який дозволяє системно перейти від художнього образу до географічних знань (табл. 1).

Таблиця 1

Алгоритм аналізу картини

Етапи	Завдання на уроці	Компетентність, що формується
Культурно-історичне сприйняття картини	Визначте автора, назву картини, рік створення. З'ясуйте, в якому регіоні чи країні відбувалася дія, зображена на полотні.	Інформаційно-цифрова, культурна (обізнаність із творчою спадщиною)
Географічна ідентифікація об'єкта	Ідентифікуйте зображений географічний об'єкт (ландшафт, місто, річка, озеро тощо)	Просторова (визначення місця перебування)
Природничий аналіз («прочитання» пейзажу)	Визначте кліматичні умови, характерну рослинність та тваринний світ регіону на основі деталей картини (наприклад, характер хмар, освітлення, види дерев)	Екологічна (розуміння взаємозв'язків у природі)
Соціально-економічний аналіз (людина і середовище)	Як художник відобразив вплив природного середовища на побут, господарську діяльність, архітектуру та традиції місцевого населення?	Підприємливість та фінансова грамотність (аналіз діяльності), культурна (оцінювання традицій)
Картографічна «проекція» (карта і картина)	Використовуючи атлас, знайдіть місцевість, зображену на полотні. Складіть короткий опис регіону на основі аналізу карти та картини	Просторова (робота з різними джерелами інформації)

Для формування культурної компетентності критично важливо використовувати твори, які не лише ілюструють об'єкт, а й передають його енергетику та унікальність. У цьому контексті картина Архіпа Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі» є незамінним дидактичним матеріалом у вивченні теми «Внутрішні води України» або «Природні комплекси України».

Робота з картиною дозволяє вчителю організувати дослідження гідрологічних особливостей Дніпра (низовинний характер течії, широка заплава). Аналіз полотна сприяє розумінню Дніпра як сакральної артерії України, що формувала ментальність народу. Через поєднання географічного опису з мистецьким образом учні усвідомлюють річку не просто як водний ресурс, а як стрижень національного культурного ландшафту, оспіваний у літературі (Т. Шевченко, М. Гоголь) та живописі.

Особливе місце в системі формування культурної та громадянської компетентностей посідає використання творів мистецтва, що рефлексують над темою національної ідентичності та територіальної цілісності. Показовим прикладом для методичного аналізу є полотно французького художника Альбера Беттаньє «Урок географії» (1887), відоме також під назвою «Чорна пляма». Якщо Куїнджі формує любов до рідної природи, то Беттаньє вчить захищати та цінувати державний простір.

На картині зафіксовано момент уроку в звичайній французькій школі кінця XIX століття. Учитель вказує учням на карту Франції, де департаменти Ельзас та Лотарингія, втрачені внаслідок франко-пруської війни 1870–1871 років, зафарбовані в глибокий чорний колір. Ця «чорна пляма» стала для цілого покоління французів

не просто географічною помилкою чи картографічною умовністю, а потужним візуальним символом незламності, національної пам'яті та надії на майбутнє відродження. Після перемоги Франції в Першій світовій війні та з підписанням Комп'єнського миру 1918 року Ельзас і Лотарингія стали знову частиною Франції.

У контексті сучасної української освіти цей мистецький твір набуває особливого значення. Сьогодні український вчитель географії, як і герой картини Беттаньє, виконує не лише освітню, а й місію ціннісної орієнтації учнів. Формування культурної компетентності передбачає розуміння того, що державні кордони – це не лише лінії на папері, а частина національної ідентичності. Вивчення географії тимчасово окупованих територій України має відбуватися через призму їхньої невід'ємності від загальнонаціонального культурного ландшафту.

Використання цієї картини на уроці дозволяє організувати дискусію про роль географічних знань у збереженні державної єдності. Це допомагає учням усвідомити, що географія – це наука, яка вчить не лише «де перебуває об'єкт», а й «ким ми є у цьому просторі». Тобто культурна компетентність інтегрується з громадянською, виховуючи особистість, здатну критично сприймати історико-географічні зміни та шанувати державний суверенітет.

Для реалізації практичного складника методики нами пропонуються такі проблемні завдання за картиною А. Беттаньє:

- Чому вчитель обрав саме карту для пояснення політичної ситуації? Як кордони впливають на ідентичність людей, що там проживають? (географічна дедукція).
- Навіщо французький уряд десятиліттями залишав ці території на картах, але зафарбовував їх у чорний колір? Яку психологічну роль це відігравало для учнів (майбутніх громадян)? (прогностичне завдання).
- Які паралелі можна провести між «чорною плямою» Ельзасу-Лотарингії та сучасними картами України, де частину територій позначено як тимчасово окуповані? (актуалізація).

Виконання різноманітних завдань на підставі географічного аналізу змісту картин може бути в нагоді для формування і закріплення вмінь складання характеристик географічних об'єктів, місцевості або географічних явищ, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, виконання картографічних вправ. Достатньо детальний аналіз картин дозволяє сприймати їх не просто як яскравий малюнок, але як повноцінне джерело інформації, що передається спеціальними художніми засобами.

Формування культурної компетентності не можливе без залучення аудіальних образів, які дозволяють учням відчувати «звуковий ландшафт» регіону. Музичне мистецтво є специфічним відображенням історико-географічних процесів, міграцій та особливостей природокористування.

Інтеграція з музичним мистецтвом дозволяє сформувати уявлення про етнокультурний ландшафт. Методичний прийом «Аудіальний ландшафт регіону» – це використання характерних музичних жанрів для ідентифікації природних та етнографічних особливостей території.

Автором пропонується методика інтегративного аналізу, де музичні жанри розглядаються як наслідок взаємодії людини з певним географічним середовищем. Найбільш репрезентативним для реалізації цього підходу є вивчення теми «Сполучені Штати Америки» [7].

На прикладі США (кейс «Музичні штати Америки») учні досліджують генезу музичних жанрів (джаз, блюз, кантрі) у зв'язку з історією колонізації, міграційними процесами та природними особливостями регіонів (наприклад, дельта Міссісіпі як колыска джазової культури). Через розуміння джазу як синтезу африканських та європейських традицій учні вчать поважати культурне розмаїття та внесок різних народів у світову спадщину.

Використання фольклору різних народів дозволяє виділити опис типових природних явищ, рослинності чи господарської діяльності, що закріплює знання про природні зони світу.

Такий підхід дозволяє реалізувати дослідницький метод: учні не просто слухають музику, а шукають відповідь на запитання «Які географічні чинники сприяли появі цієї мелодії саме в цій точці планети?». Це стимулює розвиток аналітичного мислення та здатності сприймати світ як цілісну соціокультурну систему.

Систематизація роботи дозволила виокремити етапи взаємодії учня з мистецьким контентом на уроці географії:

- етап дешифрування – виявлення географічних об'єктів на полотні чи у музичному творі;
- етап встановлення зв'язків – пошук причинно-наслідкових залежностей (чому саме цей ландшафт визначив таку культурну форму?);
- етап рефлексії – особистісне ставлення учня до культурного здобутку як частини світової спадщини.

Такі вправи розвивають візуальну грамотність і критичне мислення учнів, що є надзвичайно важливим в епоху цифрових маніпуляцій.

Ефективність запропонованої методики визначається за здатністю учнів самостійно інтерпретувати географічний зміст художнього твору та висловлювати ціннісне ставлення до нього.

Висновки. У статті обґрунтовано, що культурна компетентність у процесі вивчення географії є ключовим складником, який дозволяє учням не лише засвоювати фактологічний матеріал, а й усвідомлювати цілісність світової та національної культури через призму географічного простору.

Доведено, що найбільш ефективним методом формування цієї компетентності є міжпредметна інтеграція, зокрема залучення творів образотворчого та музичного мистецтва. Це дозволяє перетворити географічний об'єкт з абстрактного поняття на емоційно насичений художній образ.

Систематизовано та запропоновано до впровадження конкретні інтегративні прийоми, як-от аналіз художньої картини як джерела інформації та віртуальні «музичні» мандрівки.

Визначено, що використання творів із гострим соціально-політичним контекстом (на прикладі картини «Чорна пляма») сприяє поєднанню культурної компетентності з громадянською ідентичністю, що є критично важливим для сучасної української школи.

Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на розроблення цілісної системи оцінювання рівнів сформованості культурної компетентності учнів у різних вікових групах та у систематизації прийомів інтеграції географії з театральним та кіномистецтвом.

Список використаних джерел:

1. Байтерьяков О. З., Байтерьякова Н. Ю. Методичні аспекти відображення історії географічних відкриттів у сучасній культурі. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*. 2024. № 3. С. 506–520. URL: <https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/13672/>.
2. Байтерьяков О. З. Теоретичні основи застосування творів живопису на уроках географії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2017. № 7. С. 254–260.
3. Борисова Т. В. Формування культурної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти на уроках інтегрованого курсу «Мистецтво». *Психолого-педагогічні науки*. 2024. № 2. С. 24–43. URL: <https://lkp.ndu.edu.ua/index.php/nz/issue/view/58>

4. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>.
5. Філончук З. В. Пейзаж як медіаресурс шкільної географії. *Методика інтеграції в проєкті «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність»*: збірник матеріалів; редкол. В. Ф. Іванов (голов. ред.) [та ін.]. Київ: Академія української преси, IREX, Центр Вільної преси, 2022. С. 136–142.
6. Філончук З. В. Історія однієї картини. Практична медіаграмотність у НУШ. 5–7 класи: навчальний посібник / за ред. Волошенюк О., Дегтярьової Г., Шаламова Р. Київ: ЦВП. 2024. С. 84–90.
7. Філончук З. В. «Музичні» штати Америки: подорожуємо разом!. *Географія*. 2020. № 23/24. С. 32–35.

References:

1. Baiteriakov, O. Z., & Baiteriakova, N. Yu. (2024). Metodichni aspekty vidobrazhennia istorii heohrafichnykh vidkryttiv u suchasni kulturi [Methodological aspects of reflecting the history of geographical discoveries in modern culture]. *Bulletin of Science and Education*, 3, 506–520. Retrieved from <https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/13672/> [in Ukrainian].
2. Baiteriakov, O. Z. (2017). Teoretychni osnovy zastosuvannia tvoriv zhyvopysu na urokakh heohrafii [Theoretical foundations of using painting works in Geography lessons]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Geographical Sciences*, (7), 254–260 [in Ukrainian].
3. Borysova, T. V. (2024). Formuvannia kulturnoi kompetentnosti uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity na urokakh intehrovanoho kursu «Mystetstvo» [Formation of cultural competence of general secondary education students in "Art" integrated course lessons]. *Psychological and Pedagogical Sciences*, (2), 24–43. Retrieved from <https://lkp.ndu.edu.ua/index.php/nz/issue/view/58> [in Ukrainian].
4. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020, September 30). *Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 898* [State Standard of Basic Secondary Education: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 898]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
5. Filonchuk, Z. V. (2022). Peizazh yak mediaresurs shkilnoi heohrafii [Landscape as a media resource for school Geography]. *Methodology of integration in the project "Learn and Discern: Info-Media Literacy"*, 136–142 [in Ukrainian].
6. Filonchuk, Z. V. (2024). Istoriia odniiei kartyny Praktychna mediahramotnist u NUSh. 5–7 klasy [The story of a painting. Practical media literacy in NUS. Grades 5–7]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Filonchuk, Z. V. (2020). «Muzychni» shtaty Ameryky: podorozhuiemo razem! ["Musical" states of America: traveling together]. *Geography*, (23/24), 32–35 [in Ukrainian].

Filonchuk Z. V.,
orcid.org/0009-0002-0873-110X

FORMATION OF STUDENTS' CULTURAL COMPETENCE IN GEOGRAPHY LESSONS THROUGH INTEGRATION WITH ART

The article provides a comprehensive examination of the formation of students' cultural competence as one of the key components of contemporary geographical education within the framework of the New Ukrainian School concept. The relevance of this study stems from the need to bridge the cognitive gap between the acquisition of purely factual geographical knowledge and the understanding of its deeper socio-cultural significance. The author offers both a theoretical substantiation and practical validation of a methodology for the interdisciplinary integration of school geography with the visual and musical arts.

Central focus is placed on the author's methodological technique, "The Story of a Painting", which transforms an artistic canvases from an illustrative supplement into a full-fledged source of scientific information. The study presents a step-by-step algorithm for analyzing works of art, including cultural-historical perception, geographical identification of the object, as well as natural and socio-economic analysis of the landscape.

Using Arkhip Kuindzhi's masterpiece "Moonlit Night on the Dnieper", the article demonstrates the potential for visualizing hydrological features and forming a mental image of the native land. Special emphasis is placed on patriotic upbringing and the formation of civic identity through the analysis of Albert Bettannier's painting "The Geography Lesson" ("The Black Spot"). The author draws conceptual parallels between the historical experience of France and the contemporary challenges of Ukraine regarding the preservation of territorial integrity and the study of the geography of temporarily occupied territories as an integral part of the national space.

Additionally, the potential of auditory integration is highlighted through the "Auditory Landscape of a Region" technique, illustrated by the example of a musical map of the United States, in which musical genres (jazz, country, techno) are analyzed as outcomes of human interaction with specific geographical environments. The conclusions emphasize that the proposed integrative approaches foster the development of students' visual literacy, critical thinking, and emotional intelligence, transforming geography into an effective instrument for an individual's self-identification within the global cultural space and a means of educating a conscious citizen.

Key words: cultural competence, school geography, interdisciplinary integration, art in education, national identity, methodological technique, visual literacy, artistic-geographical image.

Дата надходження статті: 09.10.2025 р.

Прийнято до публікації: 12.11.2025 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Примакова В. В.